

Földjog és földügyi intézmény- hálózat 1.

**A földtulajdon és a birtokszerkezet 1945-1990
között**

Dr. Fenyő, György

Földjog és földügyi intézmény-hálózat 1.: A földtulajdon és a birtokszerkezet 1945-1990 között

Dr. Fenyő, György

Lektor: Dr. Papp, Iván

Ez a modul a TÁMOP - 4.1.2-08/1/A-2009-0027 „Tananyagfejlesztéssel a GEO-ért” projekt keretében készült. A projektet az Európai Unió és a Magyar Állam 44 706 488 Ft összegben támogatta.

v 1.0

Publication date 2010

Szerzői jog © 2010 Nyugat-magyarországi Egyetem Geoinformatikai Kar

Kivonat

Jelen szellemi terméket a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény védi. Egészének vagy részeinek másolása, felhasználás kizárólag a szerző írásos engedélyével lehetséges.

Tartalom

1. A földtulajdon és a birtokszerkezet 1945-1990 között	1
1.1 Bevezetés	1
2.1.2 Történelmi visszatekintés	1
3.1.3 Az 1945. évi földreform	3
3.1.1.3.1 A földreformot végrehajtó szervezet	3
3.2.1.3.2 A föld igénybevétele	4
3.3.1.3.3 Az igényjogosultak köre	5
3.4.1.3.4 A földjuttatás	7
4.1.4 A szövetkezeti gazdaságok kialakítása	9
4.1.1.4.1 A kollektivizálás első időszaka	9
4.2.1.4.2 Az 1956-os forradalom hatása a mezőgazdasági szövetkezetesítésre	10
4.3.1.4.3 A kollektivizálás második szakasza (1957-től 62-ig)	11
4.4.1.4.4 Módosulás a gazdasági mechanizmusban	13
4.5.1.4.5 A földtulajdon és földhasználat egységének kialakítására irányuló törvényi rendelkezések	14
5.1.5 A földtulajdoni viszonyok 1975 és 1989 között	14
6.1.6 Összefoglalás	15

A táblázatok listája

1-1. A termőterület művelési ágak szerinti megoszlása 1935-ben	2
1-2. A gazdaságok száma nagyságcsoporthoz szerint 1935-ben	2
1-3. A gazdaságok területe nagyságcsoporthoz szerint 1935-ben	2
1-4. A különböző jogcímen igénybe vett birtokok	5
1-5. Az 1945. évi földreform során a juttatásban részesültek száma és átlagos területnagysága	6
1-6. Juttatásban részesült természetes személyek foglalkoztatás szerint	7
1-7. Az egyéni gazdaságok megoszlása területnagyság szerint 1949 közepén	8

1. fejezet - A földtulajdon és a birtokszerkezet 1945-1990 között

1. 1.1 Bevezetés

A fejezet célja, hogy az olvasó átfogó ismereteket szerezzen a Magyarországon a II. világháborút követően közel 50 év alatt történt földbirtok-politikai eseményekről. Ebből a fejezetből megismerhető

- az 1945. évi földreform
- a mezőgazdaság területén végrehajtott kollektivizálás és annak szakaszai
- a földtulajdon és földhasználat egységének kialakítása érdekében történt intézkedések.

A fejezetben foglaltak elsajátítása után Ön képes lesz

- a földreformot követően kialakult birtokszerkezet főbb ismérveinek a bemutatására,
- az erőszakos szövetkezetesítés eredményeként kialakult földtulajdoni viszonyok jellemző vonásainak a felvázolására,
- a gazdasági mechanizmus módosítása folytán beállott változások elemzésére.

2. 1.2 Történelmi visszatekintés

Magyarországon a mezőgazdaságra a II. világháborút megelőzően a kedvező természeti adottságok mellett, a sokszínű művelési ág kultúra a nyugat-európai mezőgazdasághoz képest alacsony termelési színvonal - és kevés kivételtől eltekintve -, a kis- és nagy gazdaságaiban egyaránt elmaradt technikával termelő agrárgazdaság volt a jellemző, amely döntően a kézi munkán és az állati vonóerőn nyugodott. A birtokszerkezetre a feudális eredetű nagybirtok volt jellemző, továbbá igen magas volt a földtulajdonnal nem rendelkezők száma (agrárproletárok), akik a mezőgazdaságban dolgoztak.

A háborút megelőző földreformok (Nagyatádi Szabó István, Darányi) nem hozták meg a parasztság számára a régóta óhajtott földtulajdont és ezáltal a föld kérdése az agráriumban élők számára a mindennapok kérdése volt.

A mai Magyarország területe a mezőgazdasági termelés számára változatlanul kedvező. Napsugárzása igen gazdag. A csapadék évente 500-750 mm között ingadozik, bár az utóbbi időben ez igen szeszélyes eloszlásban. Az ár- és belvíz és az aszály szinte egyidőben van jelen az utóbbi években. Nem ritka, hogy egy nyári zivatar alkalmával 50-100 mm eső is leesik, komoly károkat okozva, különösen a dombvidékeken. Mindezek következtében a csapadékfolyás jelentős, így a növényzet által hasznosított csapadék mindig jóval kevesebb, mint ami ténylegesen lehullott. Az ország talajára is a változatosság a jellemző. A talajképző tényezők még kis területen is jelentősen módosulnak, ez utóbbi a földreform során is komoly gondokat okozott. Domborzati viszonyairól is elmondható, hogy igen kedvezőek az agrárium számára. A művelt terület döntő része sík, a hegy- és dombvidékeken mintegy 2 millió hektár fekszik.

Az állattenyésztés mindenkor központi helyet foglalt el a mezőgazdasági termelésben. A II. világháború előtt az állattenyésztés adta a mezőgazdaság bruttó termelési értékének 38 %-át. A magyar mezőgazdasági termelés fejlődésének üteme a két világháború között – miként Európa számos országában - lelassult, egy-két ágazattól eltekintve nem fejlődött, szinte egy helyben állt. Az elmaradottság a mezőgazdaság technikai felszereltségére is jellemző volt. Különösen elmaradott és nagyon hiányos volt a technikai fejlettség, a gazdaságok túlnyomó többségét kitevő törpe- és kiscgazdaságokban. E gazdaságok jelentős része nem rendelkezett az alapvető talajművelő eszközökkel és a gépi vonóerővel. Elmondható azonban az is, hogy a nagybirtokokon folyó mezőgazdasági termelés is elsősorban kézi munkán és állati vonóerőn nyugodott.

Mindezek következtében a magyar agrárgazdaság teljesítményei – a kedvező természeti adottságok ellenére – elmaradtak a nyugat-európai országok eredményeitől.

Ennek az elmaradottságnak az oka alapvetően a magyar történelmi fejlődésben keresendő. A tőkeszegénység, a visszamaradt iparosodás és városiasodás, a belső piac szűkösége és az egyéb gazdasági gondok egyik előidézője a nagybirtokrendszer fennmaradása volt. Az I. világháborút megelőzően a monarchia keretei között ezek a gondok még nem voltak szembetűnőek, de súlyosak és nyilvánvalóvá lettek a két világháború között. A feudális eredetű földbirtokmegosztás fennmaradt a II. világháború befejezéséig.

A termőterület művelési ágak szerinti megoszlását az 1-1. számú, a gazdaságok számát és területét az 1-2. számú táblázat szemlélteti.

1-1. táblázat - A termőterület művelési ágak szerinti megoszlása 1935-ben

	1000 ha	%
Szántó	5 601	60,2
Kert, gyümölcsös	113	1,2
Szőlő	206	2,2
Rét	661	7,1
Legelő	983	10,6
Összes mezőgazd. terület	7 564	81,3
Erdő	1 099	11,9
Nádas	32	0,3
Összes termőterület	8 697	93,5
Művelés alól kivont terület	603	6,5
Összesen:	9 300	100,0

Forrás: Donáth: 16. oldal, 1977.

1-2. táblázat - A gazdaságok száma nagyságcsoportok szerint 1935-ben

1 ha-nál kisebb	1-3	3-6	6-12	12-60	60-600	600 ha- nál nagyobb	Az összes
741 098	611 948	207 796	154 664	97 664	12 610	1 558	1 827 230

Forrás: Donáth: 22. oldal, 1977.

1-3. táblázat - A gazdaságok területe nagyságcsoportok szerint 1935-ben

1 ha-nál kisebb	1-3	3-6	6-12	12-60	60-600	600 ha- nál nagyobb	Az összes

166 820	863 413	857 645	1 248 685	1 996 994	2 068 805	2 023 961	9 226 323
---------	---------	---------	--------------	--------------	--------------	--------------	-----------

Forrás: Donáth: 22. oldal 1977.

3. 1.3 Az 1945. évi földreform

Az előző pontban leírtak alapján megállapítható, hogy a szélsőséges földbirtokmegoszlás komoly társadalmi feszültség forrása volt a falun, a II. világháború előtt. Jellemző volt továbbá a vidékre, hogy a mezőgazdaságban a keresők 70 %-ának – 1,5 millió főnek – nem volt földje, vagy csak annyi, hogy megélni abból nem lehetett. Ezeknek a félproletároknak munkához vagy földhöz kellett jutniuk ahhoz, hogy fenntartsák magukat. Ez a hatalmas tömeg, miután sem az ipar, sem a mezőgazdaság nem tudott számára elegendő jövedelmet nyújtani, a kivezető utat a nagybirtok felosztásában látta. Ugyancsak, mintegy negyedmillió kisparasztnak is igénye volt a földhöz juttatásra. Tartalékok nélkül a kisgazdaságok nagyon érzékenyek voltak a természeti katasztrófákra, nem különben a piaci viszonyok alakulására. Elmondható tehát, hogy a mezőgazdasági népesség több mint 80 %-a a nagybirtok felosztásában látta boldogulásának a legalapvetőbb feltételét.

Történelmi tanulmányokból ismeretes, hogy a háborús károk következményeként a magyar nemzet vagyonának közel 40 %-a elpusztult. A mezőgazdaság háborús kárai az ország összes háborús anyagi veszteségének 17 %-át tették ki és 1938-ban értékben 5,5 milliárd pengőre értékelhető (Donáth, 26. oldal, 1977.). Különösen katasztrófális volt a veszteség az állatállomány tekintetében. Az állomány 1938-hoz viszonyítva 1945-ben 55,6 %-al volt kevesebb. Megsemmisültek az állami birtokok nemzetközileg is híres tenyészetei (Mezőhegyes, Bábolna). A lóállomány pusztulása a mezőgazdaságot a vonóerő tekintetében is szinte megbénította. A háborús események következtében az élelmiszer ellátás szinte megszűnt, az ország lakossága éhezett. A mezőgazdasági termelés beindítása halasztást nem tűrő feladat volt, ami a földreformot követően könnyebben volt megvalósítható.

A földreformot kétféle módon lehetett végrehajtani: polgárparaszti vagy szegényparaszti reform útján. A polgárparaszti reform elveit a kisgazdapárt, a szegényparaszti elveket pedig a kommunista párt és a nemzeti parasztpárt dolgozta ki. A két törvénytervezet megegyezett abban, hogy egyik sem érintette a **földmagántulajdont**, nem tervezték megszüntetni a földtulajdon monopóliumát, hanem csak demokratizálták. Közel volt egymáshoz a két megoldásban a feudális eredetű nagybirtok megszüntetésének radikalizálása is. Jelentős volt ugyanakkor a különbség a két törvénytervezet között a megváltási ár tekintetében, amit a földhözjuttatottak fizetnek és a kártalanítás összege vonatkozásában, amit a földbirtokosok kapnak. A birtokos parasztpártjának tervezete szerint a földhözjuttatottak összességükben kétszer annyit fizettek volna a megváltásért, mint amennyit a földreform törvény a szegény parasztpártjának felfogásának megfelelően megállapított. A kisgazdapárt tervezetében a kártalanítás összege megközelítette a föld forgalmi értékét. A különbséget pedig az államnak kellett volna viselnie. Az 1945-ben kiadott földreform törvény viszont az alacsony megváltási árnál is kevesebbet helyezett kilátásba a földbirtokosok kártalanítására. A két koncepció közötti alapvető különbség elsősorban abban a kérdésben nyilvánult meg, hogy a parasztság melyik rétege kapja a felosztásra kerülő nagybirtokokat. (Donáth: 39. oldal, 1977.).

Magyarországon 1945. márciusában még folytak a harcok, amikor 1945. március közepén egy pártközi értekezleten jelentéktelen módosításokkal fogadták el azt a törvénytervezetet, amely a reform szegényparaszti koncepcióján nyugodott. Ugyanakkor figyelemmel volt a törvénytervezet a birtokos parasztpártok érdekeire is, mert mentesítette a parasztpártokat az igénybevétel alól és az öt kataszteri holdnál nagyobb birtokú parasztpártok fiai igényét is elismerte a nagybirtokok földjére.

3.1. 1.3.1 A földreformot végrehajtó szervezet

A földreformot végrehajtó szervezet hármastagú volt és a területi elv alapján épült fel. A szervezet a földművelésügyi miniszter felügyelete és ellenőrzése alatt állott.

A reform végrehajtásának irányító és egyben legfelsőbb szerve az Országos Földbirtokrendező Tanács, amely egy 9 tagú testület volt. A testület összetétele 1 bíró, 1 mérnöki képesítésű, 2 gazdasági szakember tagja mellett a testület többsége (5) földigénylők közül került ki. Az Országos Földbirtokrendező Tanács hatásköre kiterjedt a földreform végrehajtásának előirányítására. A jogi irányítás mellett a Tanács látta el a reform műszaki- mérnöki és a földtulajdon-nyilvántartási (kataszteri, telekkönyvi) kérdéseinek rendezését is. Egyben a Tanács a legfelsőbb ügyintéző szerv is volt. Itt bírálták el a községek birtokrendezési ügyeit, ha a közfokú

szervek határozatát sérelmezték. Az előzőekben említett jogi természetű ügyeknek nyilvántartása és intézkedése érdekében, de a végrehajtás anyagi, műszaki és telekkönyvi kérdéseinek intézése végett is földhivatali szervezetet hoztak létre (nem azonos a jelenlegi földhivatali szervezettel). A tanácsnak alárendelten működött az Országos Földhivatal, amelynek minden megyében voltak hivatalai.

A földreform középfokú szervei a megyékben létesített Megyei Földbirtokrendező Tanácsok voltak, amelyek 7 tagú testületként működtek. A testület 1 jogászból, 1 mérnökből és 1 agrárvégzettségű szakemberből állt, akiket a földművelésügyi miniszter nevezett ki. 2 tagját a mezőgazdasági munkások szakszervezete, 2 tagját pedig a demokratikus pártok koalíciós megyei szervezete jelölte egyik tagját, általában a birtokos parasztok közül. A jogszabályok értelmében a megyei földbirtokrendező tanácsok voltak az I. fokú döntést hozó szervek, amelyek döntöttek mind a földbirtokok kisajátításának, mind a földhöz juttatás kérdésében.

Az ország 3.300 községéből 3.165-ben földigénylő bizottságok alakultak. **Ezek a községi földigénylő bizottságok voltak a földreform alapfokú és egyben legfontosabb szervei.** A reformot gyakorlatilag ezek a földigénylő bizottságok hajtották végre. A jogszabály csak az igényjogosultság elbírálására hatalmazta fel a földigénylő bizottságokat, de azok elvileg nem dönthettek sem a birtok kisajátításáról, sem annak felhasználásáról. A jogszabály szerint csak összeírhatták az igényjogosultakat, állást foglalhattak, és javaslatot tehettek a legfontosabb kérdésekben. **A döntés elvileg a megyei földbirtokrendező tanácshoz tartozott. A gyakorlat azonban az volt, hogy a földigénylő bizottságok szinte mindenütt befejezett tények elé állították a magasabb birtokrendező szerveket.** A földigénylő bizottságok ugyanis nemcsak összeírták az igénybevételre kerülő földeket, nemcsak állást foglaltak e földek elkobzása vagy kisajátítása mellett, hanem igénybe vették és nyomban fel is osztották. Nem várták meg tehát felosztási tervük jóváhagyását. (Donáth: 52. oldal, 1977.).

A földigénylők összessége a földigénylő bizottságokat a földigénylők gyűlésein ellenőrizte. A bizottságot is a földigénylők népgyűlése választotta meg, hozta létre.

3.2. 1.3.2 A föld igénybevétele

A földreformról szóló törvénytervezet összeállításánál elsődleges szempont volt, hogy a jogalkalmazásban és igazgatásban nem jártas egyszerű szegény parasztok laikus testülete is könnyen értelmezni tudja és ezáltal gyorsan végre is tudja hajtani azt. Alapvető rendelkezése volt a törvénynek, hogy a 100 katasztrális holdnál (57.5 hektár) nagyobb földesúri birtok teljesen kisajátítható, ha a birtok területe az 1000 katasztrális holdat (575 ha) meghaladja; ha pedig kisebb volt, akkor (100 katasztrális hold) meghagyható. Erre tekintettel a törvény nem állapított meg bonyolult kulcsot a művelési ágak arányainak figyelembevételére. Kivételt képezett a termő szőlő és gyümölcsös, amely művelési ágakat a szántóterület ötszöröseként kellett kezelni. Nem kellett figyelembe venni a földek termékenységét, minőség szerinti különbözőségüket. A földbirtok igénybevétele kiterjedt minden vagyontárgyra, amely a mezőgazdálkodással összefüggött. Igénybe vették ennek folytán tehát a földön kívül a gazdasági épületeket, mezőgazdasági gépeket, az állatokat és a mezőgazdasági termékeket feldolgozó ipari üzemeket, létesítményeket. Kiterjedt továbbá az igénybevétel a kastélyokra és a parkokra is.

A földreform törvény a földbirtok igénybevételenek **két fő formáját** ismerte: **az elkobzást és a megváltást. Elkobozni,** vagyis ellenszolgáltatás nélkül igénybe venni területnagyságra való tekintet nélkül azoknak a földbirtokosoknak a földbirtokát lehetett, akik a magyar nép érdekeit súlyosan sértő politikai magatartást tanúsítottak vagy egyéb ilyen jellegű tevékenységet folytattak. A hazaárulókat, a háborús és népellenes bűnösöket sorolta ide a jogszabály, akik a német fasiszmus politikai, gazdasági és katonai érdekeit a magyar nép rovására támogatták. Elkobzás alá estek továbbá azoknak a földbirtokosoknak is, akik valamely fasiszta szélsőjobboldali pártban országos vagy helyi vezetők voltak.

Az igénybe vett földbirtokok többsége az elkobzott földbirtok volt: kereken 75.000 kisajátított birtokból 43.250. A kisajátított területeknek alig több mint 10 %-a tartozott ezekhez a birtokokhoz. Az elkobzott birtokok átlagos nagysága nem érte el a 6 hektárt. (Donáth: 57. oldal, 1977).

A földreform keretében történt meg az egyházi nagybirtokok felszámolása is. Ugyanakkor a földreform a községekben meghagyta a kis javadalmi földeket, amelyek az egyházi személyek ellátására és a dologi kiadások fedezésére szolgált. **A reform minden földbirtokától megfosztotta a tőkés vállalatokat, birtokukat** tekintet nélkül a terjedelemeire **kisajátította.** A reform kiterjedt a 100 katasztrális holdnál kisebb földbirtokokra is, amennyiben a birtokot a tulajdonos a II. világháború idején a háborús konjunktúra hasznából vásárolta és aki nem gazdálkodással foglalkozott.

Házhely kialakítás céljára is meg lehetett váltani a 100 katasztrális holdnál kisebb birtokokat is. Ezekért általában csereingatlanokat adtak. Kisajátításra kerültek a 20 katasztrális holdnál (11,5 hektár) nagyobb szőlő és gyümölcsös birtokoknak a 20 kataszteri holdat meghaladó része. Mind a birtok megváltásánál, mind a birtok juttatásánál- mint az előzőekben említettük - 1 katasztrális hold szőlőnek, illetve gyümölcsösnek 5 katasztrális hold szántó vagy rét felelt meg. A 100 katasztrális holdnál kisebb birtokhoz tartozó, de 10 kataszteri holdnál nagyobb erdő kisajátítását a reformnak az a tétele indokolta, hogy az erdő művelését állami tulajdonba, illetve állami kezelés és ellenőrzés alá kívánta vonni. A községek és társulatok legelőjét a földreform az igénybevétel alól mentesítette. A legelő tulajdonosai ugyanis ezekben a községekben az állattartó parasztok voltak. A különböző jogcímen igénybe vett birtokokat az 1-3. számú táblázat szemlélteti.

1-4. táblázat - A különböző jogcímen igénybe vett birtokok

Az elkobzott		A megváltott					
		100 kat. holdnál (57,5 ha) nagyobb	Háborús szerzeményekből igénybe vett		100 kat. holdnál kisebb földbirtokokból megváltott szőlők és gyümölcsösök		
földbirtokok							
Száma	Területe hektár	Száma	Területe Hektár	Száma	Területe Hektár	Száma	Területe hektár
43 245	312 719	8 479	2 804 502	2 629	52 089	590	5 036

100 kat. holdnál kisebb földbirtokokból megváltott erdők		A megváltott					
		Házhelyek céljaira igénybe vett (2400/1945 F.M.sz.)	100 kat. holdnál kisebb földbirtokokból szükségből igénybe vett		Az összes igénybe vett (elkobzott és megváltott)		
földbirtokok							
Száma	Területe hektár	Száma	Területe Hektár	Száma	Területe Hektár	Száma	Területe hektár
763	10 615	12 372	11 611	7 427	51 673	75 505	3247 749

Forrás: Donáth: 58. oldal, 1977.

3.3. 1.3.3 Az igényjogosultak köre

Az ország területének egyharmadát 1945-ben a földigénylő bizottságok hetek alatt igénybe vették és a földigénylők között kiosztották. A feladat nehézsége nem a birtok igénybevétele, hanem a juttatás volt. Az 1,9

millió hektár szétosztása – 650.000 jogos földigénylő között – akkor is embert próbáló feladat lett volna, ha minden településen a kiosztható föld rendelkezésre áll. Ez azonban nem így volt. A földigénylő bizottságok feladata nemcsak a jelentkezők összeírása volt, hanem első fokon a döntés hozatala is. Dönteni kellett mindenk előtt abban a kérdésben, hogy az igénylők között kit lehet tekinteni a jogszabály értelmében jogos igénylőnek. Amennyiben a földreformra rendelkezésre álló földterület az adott településen nem volt elégséges, a felosztható föld tekintetében sorrendiséget kellett megállapítani, vagyis abban kellett határozottan állást foglalni, hogy a bizottság kit tekint jogosultabbnak. Ugyancsak a földigénylő bizottságok feladata volt annak megállapítása is, hogy a helyi körülményeket figyelembe véve, ki, mekkora térmértékű földterületre jogosult.

A földreform törvény a következő módon határozta meg a jogosultak körét: gazdasági cselédek, mezőgazdasági munkások, birtokok kiegészítésére a törpebirtokosok, valamint olyan nagycsaládú kisbirtokosok nős fiúgyermekei voltak jogosultak a földre, akiknek a birtoka várható örökrészükkel együtt 5 katasztrális holdnál (2,87 ha) nem volt több. A törvény ugyan nem zárta ki a nőtlenekeket és a hajadonokat az igényjogosultak köréből, de a birtokrendező szervek gyakorlata ez volt, figyelemmel arra, hogy nem állt rendelkezésre elegendő föld. Az igényjogosultnak külön háztartással rendelkező személynek kellett lennie. A felső korhatárt – szintén a birtokrendező bizottságok – 60. évben határozták meg. Ugyancsak a gyakorlat során alakult ki az, hogy a nagybirtok földjére jogos igénylőnek ismerte el az uradalmak volt agronómusait. Említést kell tenni arról is, hogy a helybeli juttatás legfeljebb felére tarthattak igényt olyan falusi kisiparosok és bányászok, akik megélhetési gondjaik miatt rendszeresen vállaltak mezőgazdasági bérmunkát. Ezek száma azonban viszonylag jelentéktelen volt. (Donáth: 68. oldal, 1977.)

Az állami ménes birtokok, kísérleti és tangazdaságok létesítésére a bizottságok általában ott adtak földet, ahol ez nem akadályozta a helyi egyéni igények kielégítését. Ezen gazdaságok megfelelő gazdálkodási területeinek biztosítása érdekében több ízben a felsőbb szerveknek kellett közbelépniük.

Községi tulajdonba kerültek a kisebb erdők és bizonyos esetekben a legelők.

A korabeli statisztika szerint 1 millió volt azoknak az önálló keresőknek a száma, akik a II. világháború előtt a mezőgazdaságban részben vagy egészben bérmunkából tartották el magukat és családjukat. A földreform törvény ennek a dolgozó tömegnek elismerte a földhöz való jogosultságát. A benyújtott igények száma azonban ennél jóval kevesebb volt. Az Országos Földhivatal 750 ezer igénylőt vett nyilvántartásba. A földigénylő bizottságok ennél jóval kevesebbet, csak 663 ezer jogos igényt ismertek el. Az 1945. évi földreform során juttatásban részesültek számát és a juttatott átlagos területmértéket a 1-4. számú táblázat szemlélteti.

1-5. táblázat - Az 1945. évi földreform során a juttatásban részesültek száma és átlagos területnagysága

Foglalkozás	Az 1930. évi népszámlálás adatai szerint önálló kereső	Az 1945. évi reform során földet kapott	Juttatás átlagos nagysága hektár
Gazdasági cseléd	218 004	109 875	4,9
Föld nélküli mezőgazdasági m.	461 302	261 088	2,9
0-5 holdas törpebirtokos-napszám	300 000 (becslés)	213 930	2,3
5-10 holdas kisbirtokos-napszám	48 000 (becslés)	32 865	2,6

Összesen	1 027 306	617 758	3,0
----------	-----------	---------	-----

Forrás: Donáth: 69. oldal, 1977.

3.4. 1.3.4 A földjuttatás

A földreform törvény 15 katasztrális holdban (8,6 ha) határozta meg a juttatás felső mértékét és 3 katasztrális holdban (1,6 ha) a minimumot. Ezeket a határokat nem mindenütt lehetett betartani. Általában akkor okozott gondot az alapjuttatás mértékének a megállapítása, ha az adott településen nem állt rendelkezésre elég földterület. Ilyenkor elsősorban azt kellett eldönteni, hogy minél több jogos igénylőnek jusson földterület. Még azon az áron is, hogy ha a juttatás az esetek egy részében a törvényi minimum alatt maradt.

A földigénylő bizottságokat általában az vezérelte, hogy lehetőleg annyi földet adjanak, amiből a helyi körülményeket is figyelembe véve, egy-egy család meg tud élni és ne kényszerüljön a földművelés mellett más foglalkozást űzni vagy bér munkát végezni. A földigénylő bizottságok a rendelkezésükre álló terület nagyságán kívül számba vették a föld fekvését, aranykorona értékét, művelési ágát, valamint a lakóhelytől való távolságot. Általában maguk a parasztok is azt tartották igazságosnak, hogy mindenkinek legfeljebb annyi földje legyen, amelyet családjával együtt rendszeresen meg tud művelni bér munka igénybevétele nélkül. Ez a birtoknagyság akkor a földek minőségét, a gazdálkodás intenzitását, figyelemmel a földhözjuttatottak technikai felszereltségére, 1,5 katasztrális hold körül, de inkább alatta volt 1945-ben. A juttatásnál elsősorban a gyermekek számát, a család nagyságát vették figyelembe, ha az igénylő egyébként jogosult volt. A család nagysága mellett a másik fontos szempont volt – amit egyebekben a jogszabály is előírt – hogy van-e az igénylőnek saját földje, továbbá azt is, hogy mennyi a várható örökrésze. Ez utóbbi körülmény számbavétele nehézséget okozott. A visszaélést gátolta azonban a döntést hozó szerv testületi jellege és a teljes nyilvánosság. A közvetlen demokrácia egyik fontos eredménye volt a hivatali ügyintézés szemben, hogy az alulról való, az érdekelt ellenőrzése eleve szűk korlátok közé szorította a visszaélést. A juttatásban részesült természetes személyek foglalkozás szerinti megoszlását a 1-5. számú táblázat mutatja be.

1-6. táblázat - Juttatásban részesült természetes személyek foglalkoztatás szerint

Foglalkozás	A juttatásban részesült személyek		Kiosztott terület, hektár	
	száma	számaránya %	összesen	egy főre jut
Gazdasági cseléd	109 875	17,1	554 908	4,9
Mezőgazdasági munkás	261 088	40,6	747 309	2,8
Törpebirtokos	213 930	33,3	481 097	2,3
Kisbirtokos	32 865	5,1	83 016	2,6
Szegődményes és kisiparos	22 164	3,5	31 242	1,4
Képesített gazda	1 256	0,2	8 438	6,7
Erdészeti alkalmazott	1 164	0,2	4 059	3,5

A földtulajdon és a birtokszerkezet
1945-1990 között

Összesen	642 342	100,0	1 890 068	3,0
----------	---------	-------	-----------	-----

Forrás: Donáth: 76. oldal, 1977.

A gazdasági cselédek és a mezőgazdasági munkások juttatása közötti nagy különbséget azzal lehet magyarázni, hogy a mezőgazdasági munkások nagy része az országnak azon részein élt, ahol kevesebb volt a nagybirtok, s ezáltal az igénylők számához viszonyítva kevesebb volt a kiosztható föld. Ugyanakkor a gazdasági cselédek általában a nagybirtokokon éltek, ahol bőven állt rendelkezésre a kiosztható föld.

A törpe és kisbirtokosok – akiknek száma közel negyedmillió volt – átlagban 2,3-2,6 hektárt kaptak birtokuk kiegészítésére.

A földreform a szegény parasztoknak – miután nagyrészüknél saját háza nem volt – házhelyet is juttatott. A községekben és mezővárosokban a házhelyjuttatás szerves része volt a földreformnak. A feladat nagyságát érzékelteti, hogy az 1945. évi földreform alapján 375 ezer házhelyet osztottak ki, amely telkek átlagos területnagysága 1500 és 3000 m² között volt. A városokban is közel félszáz ezer házhelyet adtak igen alacsony áron és kedvező feltételek mellett.

A földreform az 57,5 hektárnál nagyobb erdőket állami tulajdonba vette, a kisebb erdőket pedig állami felügyelet alá vonta. Az említett területnagyságnál nagyobb erdőterületeket, amennyiben azok a községek, városok vagy megyék tulajdonában voltak, ugyancsak állami tulajdonba vették. Az erdők állami tulajdonba vétele alól a közbirtokossági erdők mentesültek. Az állami felügyelet azonban ezek tekintetében is fennállt.

A földigénylő bizottságok a kérelmek elbírálását követően döntésüket közszemlére tették, amelyből megállapítható volt az igénybe vett birtok, a juttatottak névsora a juttatott földdel együtt. Az érdekeltek ezáltal ellenőrizhették, hogy a bizottság igénybe vett-e minden földet, amit törvény alapján ki kellett sajátítani és a juttatást igazságosan végezte-e? Általában az volt a gyakorlat, hogy az igénylők a lakóhelyükhöz közelebb eső földekből és egy tagban kapták meg a juttatást. Ahol lehetett, figyelembe vették a határrészek közötti földminőség eltérését. Azt, hogy melyik igénylő pontosan hol kapta meg a földet, azt a juttatottak kisorsolták. A földek szétmérését az akkori körülmények között központilag nem lehetett megszervezni. A földeket viszont mihamarabb művelni kellett. A földigénylő bizottságok igyekeztek a földméréshez értő, egyszerű vázrajzot elkészíteni tudó embereket bevonni a felosztáshoz. Gyakorlatilag az érdekeltek ezen „mérőkkel”, írástudókkal együtt végezték el a kiosztást. A kiosztást a földhivatali szervezet a későbbiek során mérte be. Ezen térképek voltak – a jogszabály száma után 600/1945. ME rendelet – a 600-as térképek.

A földtulajdoni viszonyok demokratizálása egy évszázaddal a jobbágyság megszüntetése után következett be Magyarországon. A földreform lényegében felszámolta a feudális viszonyokat és a magyar mezőgazdaságban a kisparaszti magántulajdon vált uralkodóvá. A nagybirtokok felosztása jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a háborút követő élelmezési válságot a magyar parasztság leküzdötte és biztosította a háborúban sokat szenvedett lakosság ellátását és a mezőgazdasági termelés régi szintjének helyreállítását. A kialakult birtokviszonyokat a 1-6. számú táblázat szemlélteti.

1-7. táblázat - Az egyéni gazdaságok megoszlása területnagyság szerint 1949 közepén

Területnagyság hektár	Gazdaságok		Összes terület		Szántóterület	
	száma	%	ha	%	ha	%
0,5-3	664 700	46,1	1 245 086	18,4	975 820	18,1
3-6	458 000	31,8	2 023 620	29,8	1 645 592	30,7
6-12	240 300	16,7	1 982 150	29,2	1 592 854	30,7
12-60	73 600	5,1	1 228 322	18,1	907 874	17,0
60 hektárnál	4 200	0,3	304 268	4,5	242 440	4,5

nagyobb						
Összesen	1 440 800	100,0	6 783 506	100,0	5 362 680	100,0

Forrás: Donáth: 88. oldal, 1977.

4. 1.4 A szövetkezeti gazdaságok kialakítása

Az 1948-ban uralomra jutott politikai rezsim hitvallása egyértelműen az volt, hogy a szocializmus építésének egyedül lehetséges útja az, amit a Szovjetunió megvalósított. Sem a politikai és ideológiai, sem a gazdasági felkészüléssel nem tartotta politikailag összeegyeztethetőnek az egyéni tulajdonon alapuló kisparaszti mezőgazdaság fenntartását. Egy esetleges háború esetére a kollektivizált mezőgazdaságot tekintették megfelelő háttérnek. A szélsőséges elveket valló politikai vezetés a következő követelményeket támasztotta a mezőgazdaság, illetve a parasztsággal szemben:

- mielőbb és bőségesen nyújtson anyagi eszközöket és munkaerőt az iparosításhoz,
- évről évre adjon több élelmet a számban gyorsan növekvő ipari munkásságnak és a városi lakosságnak,
- viselje a mezőgazdaság öt év alatt végrehajtandó nagyüzemesítésének költségét, mindenek előtt pótolja a termelésből kieső kisüzemi termelőeszközöket.

A mezőgazdasággal szemben támasztott teljesíthetetlen követelmények alapja az a feltételezés volt, hogy a kisparaszti birtokok összevonása szövetkezetekbe már önmagában is a termelés gyors növekedését eredményezi. A kollektivizálás gyors ütemű végrehajtásának ez is egyik indoka volt. Ez a gazdaságpolitika nem tette lehetővé, hogy a parasztnak meggyőzése érdekében példamutató mezőgazdasági nagyüzemek létesüljenek és a termelőszövetkezeteknek nagyarányú társadalmi támogatást nyújtson. (Donáth 108. oldal, 1977.).

A kollektivizálás következtében hirtelen megszűnt a kisüzemekben kialakult összhang, a földterület nagysága, a vetésszerkezet és állatállomány, a gazdasági épületek és felszerelés, a munkaerő, valamint a gazdálkodó szakismerete és áttekintő képessége között. Ez a jelenség törvényszerű volt a kisgazdaságok gyorsütemű összevonása következtében.

4.1. 1.4.1 A kollektivizálás első időszaka

A kezdeti időszakban 1949. és 1956. között – diktatórikus eszközökkel - százával létesülnek állami gazdaságok és ezrelék a termelőszövetkezetek. A mezőgazdaság nagyüzemi kereteinek kialakítása 1953-ig erőltetett módon és ütemben haladt. A politika különös gondot fordított a nagyobb birtokú parasztnak földtulajdonuktól történő elválasztására. A parasztnak által kényszer folytán átadott terület nagyobb volt, mint amennyit az állam állami gazdaságok létesítésére és termelőszövetkezetek területének kiegészítésére hasznosítani tudott. Ennek következtében tekintélyes mértékű földek maradtak paragon. A szövetkezetek területi növekedése a központilag irányított tagosítások és földrendezések következtében 1953. tavaszáig meredek és töretlen volt. A nagyüzemi táblák kialakítása érdekében végrehajtott rendezések kétféle formában történtek: **tagosítással** történt a táblakialakítás (terület-összevonás), amennyiben a rendezés a település külterületének egy részére történt, **földrendezésnek** nevezték azt az eljárást, amikor a település külterületének egészét bevonták a rendezésbe. (A földrendezésekről részletesebben a birtokrendezés című fejezetben szólunk.) 1953. tavaszán a kommunista párt vezetésében is felszínre kerültek a nézeteltérések, amelyeknek fő oka a gazdasági sikertelenség, a hiányos élelmiszerellátás és a tömegek politikai elégedetlensége volt. Átmenetileg a pártvezetésben is felülkerekedett az az álláspont, amely fokozottabban kívánja tiszteletbe tartani a parasztnak elhatározását. Ennek eredményeként a földművesek egy része kilépett a termelőszövetkezetből. 1955-ben azonban ismét a régi módon folytatódott a kollektivizálás, amelynek az 1956-os forradalom vetett véget.

Az első években a termelőszövetkezetek kis területeken gazdálkodtak. 1950-ben a szövetkezetek több mint egynegyedének átlagos területe a 115 hektárt sem érte el. A termelőszövetkezetekben a termelés technikája – különösen 1953-ig – kevéssé változott. A termelés továbbra is nélkülözötte a mezőgazdasági gépeket és alapvetően a kézi munkára épült. A parasztnak a szövetkezetben munkát a kisgazdaságaikban is használt szerszámaikkal vagy egyszerű gépekkel végezték. Ezen időszakban változatlanul a kapa és a kasza volt a termelés nélkülözhetetlen eszköze.

A vázoltakból egyértelműen kitűnik, hogy a szövetkezetesítés ezen időszakában a kisgazdaságok egyesítését nem kísérte a mezőgazdasági munkák megfelelő gépesítése. A kialakított nagy területen, táblákon kisüzemi eszközökkel, kisüzemi módon termeltek. Amennyiben kollektívan is végezték a munkát, ez nem jelentett mást, mint hogy a régi, elavult munkamódszer szerint, kezdetleges technikával többen, azonos fajta munkát egymás mellett végeztek.

Az állattenyésztés és az állattartás modernizálása terén a helyzet még kedvezőtlenebb volt, mint a növénytermesztésben. A nagyüzemi istállók építése, mint elsődleges feltétel, nem történt meg. Kevés új nagyüzemi férőhely létesült és a megépített istállók is korszerűtlenek voltak, nem tették lehetővé a termelékenyebb, gépesíthető munkafolyamatok kialakítását. (Donáth: 147. oldal, 1977.).

A mezőgazdasági nagyüzemek körébe tartoztak az állami gazdaságok, amelyeknek feladata lett volna többek között a mintaszerű nagyüzemi gazdaságok működtetése. Erre azonban a 1960-as évek közepéig nem voltak képesek. Mindez annak ellenére történt, hogy az állami gazdaságok jelentősebb nagyobb összegeket kaptak a beruházásokra, mint a termelőszövetkezetek, mégis csak az 1960-as évek végére jutottak el oda, hogy a fontosabb állati termék és növénytermelésben jobb eredményt értek el, mint a más típusú gazdaságok és mint a régi nagybirtokok. Az állami gazdaságok több-kevesebb sikerrel igyekeztek betölteni azt a másik fontos feladatukat, hogy termékeikkel hozzájáruljanak az állam központi készleteihez és a mezőgazdasági exporthoz.

A földreform a háború előtti öt állami nagybirtok területének egy részét igénybe vette és felosztotta a környező községek nincstelen agrárproletárjai között. Ugyanakkor új állami birtokok is létesültek. 1948-ban már mintegy 100 állami gazdaság működött 63 ezer hektár földterületen. 1953-ra már félezer állami gazdaság létezett és ezekhez tartozott az ország szántóterületének 13 %-a. Majd ezt követően a centralizáció eredményeként az állami gazdaság száma jelentősen csökkent, kezelésükben lévő fölterületek területében azonban változás nem történt. (Donáth: 127-128. oldal, 1977.).

A kollektivizálás során a mezőgazdaság gépesítése a következő módon történt. Az állami gazdaságoknak saját géppálmányuk volt. A termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok nem vásárolhattak nagy gépeket (traktor, kombajn, cséplőgép, stb.). Az erő- és a nagy munkagépek állami tulajdonban voltak, s ezeket az állami géppálmások működtették.

Ezáltal a termelőszövetkezetek önálló gazdálkodását már az a körülmény is kizárta, hogy nem rendelkeztek a használatukban lévő mezőgazdasági földterület műveléséhez szükséges géppálmánnyal. A termelőszövetkezetek szerződést kötöttek a gépi munkák elvégzésére az időközben létesített állami **géppálmásokkal**. Mindezt indokolta az a helyzet, hogy a termelőszövetkezeteket az állam külön-külön nagy teljesítményű mezőgazdasági gépekkel ellátni nem tudta. A termelőszövetkezetek pedig nem rendelkeztek megfelelő anyagi erővel ahhoz, hogy saját gépparkot létesítsenek. Ezért gazdaságilag is az látszott indokoltnak, hogy centralizálják a nagy munkagépeket, amely egyben a gépek gazdaságosabb kihasználását is kellett hogy eredményezze. **A géppálmások, mint vállalatok** a gépek kapacitásának minél eredményesebb felhasználásában voltak érdekelek, még a munka minőségének rovására is. Minél fejlettebbek lettek a kollektív gazdaságok, annál nagyobb kárt okozott nekik, hogy nem rendelkeztek erőgépekkel és nagy munkagépekkel. Végezetül ez vezetett ahhoz, hogy az 50-es évek végén a mezőgazdasági gépek állami monopóliumát megszüntették és a **géppálmásokat gépjavitó állomásokká** alakították át.

4.2. 1.4.2 Az 1956-os forradalom hatása a mezőgazdasági szövetkezetesítésre

1955. eleje és 1956. közepe között újra indult a második szövetkezetszervezési kampány. A kampány módszerei sokban hasonlítottak az 1951-52-ben alkalmazott eljárásokhoz:

- ismét növelték a begyűjtési terheket, az adót, s megszigorították a kirótt kötelezettségek teljesítésének számonkérését;
- a tervek lebontásánál és a szerződéses termeltetésnél megint az adminisztratív eszközök kerültek előtérbe;
- újrakezdődtek az egyéni parasztság számára komoly sérelmet okozó tagosítások.

Mindezek eredményeként a szövetkezetek száma nőtt, ennek megfelelően az egyéni gazdaságoké csökkent, s tovább nehezedett a magyar mezőgazdaságban az egyéni gazdálkodás, s a paraszti lét.

Az 1956. évi októberi forradalmi események hatására számos helyen feloszlatták az erőszakosan szervezett szervezeteket. A tagok tömegesen léptek ki a szervezetekből kivitték földjeiket, állataikat és még a felszerelést, a vetőmagot és a szükséges takarmányt sem hagyták a szervezetekben.

A forradalom eredménye volt a kötelező beszolgáltatási rendszer eltörlése,

- a szervezetekből való kilépés legalizálása,
- a szervezetek feloszlása szabadságának, s a megmaradó szervezetek nagyfokú önállóságának deklarálása,
- az egyéni gazdálkodás lehetőségének szavatolása,
- korlátozott (5 kh) földforgalom engedélyezése,
- a tagosítások megszüntetése, illetve a parasztkra bízása.

Mindezek kielégítették a parasztság döntő hányadának igényeit és teljesítették legfőbb követeléseit. Ebben a döntő változásokat a szervezetek feloszlása és a szervezetekből történő tömeges kilépések jelentették, amelyek alapvetően megváltoztatták a földbirtokviszonyokat az egyéni gazdaságok javára és a szervezeti szektor rovására. (Gyenis:105. oldal, 1990.).

A földtulajdon és a földhasználati viszonyoknak a forradalmi események hatására történt változásai nem voltak problémamentesek.

Először is a termelőszövetkezetből kilépő mintegy 170 ezer parasztgazda földigényét kellett kielégíteni. **Másodszor** lehetővé vált a kártalanítás nélkül átvett („felajánlott”) földek részbeni visszaadása (20, illetve 25 katasztrális holdig). Ez újabb mintegy 165 ezer parasztgazdát érintett és újabb fél millió katasztrális hold nagyságú földterületre jelentett igényt. Mindez oda vezetett, hogy a szervezetekből kiléptek földigényét 100 %-ig, az egyéb kárvallottak követeléseit pedig csak 70-80 %-ban elégítették ki 1957. első hónapjaiban. Bonyolította a földtulajdoni és földhasználati viszonyok rendezését az is, hogy szinte mozgalommá vált 1956. végén, 1957. elején az ún. ősi föld visszakövetelése („ősi földön” az eredetileg birtokolt, az ősöktől örökölt földet értették). E földek döntő többsége azonban az 1950-es évek elején végrehajtott tagosítások, földcserék során többször cserélt gazdát, nagyobb részük állami gazdaságok vagy megmaradt termelőszövetkezetek táblájába volt betagosítva. Az „ősi földek” visszaadása ennek folytán újabb tagosítási hullámokat indított volna el, döntően az állami gazdaságok és a megmaradt tsz-ek rovására. A forradalom leverése után uralomra jutott kormány azonban ellenállt ezeknek a követeléseknek. Az 1957. január 6-i kormánynyilatkozat szerint „az állami gazdaságok és a meglévő termelőszövetkezetek tagosított földterületéhez senki büntetlenül nem nyúlhat hozzá”. A kormánynyilatkozat alapján már látni lehetett, hogy a mezőgazdaság kollektivizálása tovább folytatódik. (Gyenis: 108. oldal, 1990.).

4.3. 1.4.3 A kollektivizálás második szakasza (1957-től 62-ig)

A címben jelzett periódus lényegében már 1957. januárjában megkezdődött. Ez megmutatkozott a földforgalmi és földhasználati viszonyok szabályozásában. Mindez egyértelműen napvilágot látott az MSZMP (Magyar Szocialista Munkáspárt) agrárpolitikai téziseiben. Ezen időszakra jellemző földtulajdoni és földhasználati viszonyokat a következőkben lehet összefoglalni.

a.) Az állami gazdaságok területében szinte alig történt változás. Földterületük 900 ezer hektár volt, az ország mezőgazdasági területéből való részesedésük (10-12 %) nem változott.

b.) A mezőgazdasági szervezetek földtulajdoni és földhasználati viszonyaiban változások történtek. 1957. elejére megváltozott a szervezetek tagjainak a szociális összetétele, annak következtében ugyanis, hogy a szervezetekből elsősorban a földtulajdonos, s inkább a középparaszti kategóriába tartozó gazdák léptek ki. Ennek következtében a termelőszövetkezetek által használt földterületben dominál az állami tulajdonban lévő földek aránya, mezőgazdasági területük 75 %-a állami föld volt. Ezeket a földterületeket az állam az ún. állami tartalékföldekből adta át ingyenes használatra. A termelőszövetkezetek használatában lévő, tagok által bevitt földterület mintegy 25 %-ra csökkent.

c.) Ezen időszakban az agrárpolitika – felismerve a mezőgazdasági termelésnek (az élelmiszertermelésnek és a lakossági ellátásnak) ebben az egyéni gazdaságok meghatározó szerepét – kiállt ezek támogatása, termelési biztonságának megszilárdítása mellett és ezt több intézkedés is alátámasztotta. 1957-ben mintegy 1,3 millió

egyéni gazdaságot tartottak nyilván, ezek gazdálkodtak az ország mezőgazdasági területének 52 %-án, szántóterületének 71 %-án és foglalkoztatták a kereső lakosságnak több mint felét. Ezekre az egyéni gazdaságokra a földterület nagyfokú elaprózottsága volt a jellemző. A gazdaságok több mint a fele olyan 5 katasztrális hold alatti gazdaságtípushoz tartozott, amelynek döntő többsége nem tudott egy családot eltartani. Az egyéni gazdaságokra ezen időszakban jellemző volt továbbra, hogy:

- felszereltségük igen alacsony színvonalú volt és ugyancsak korszerűtlen és elmaradott volt mind a tárgyi feltétel, mind a műszaki fejlettség;
- árutermelésük alacsony színvonalon mozgott;
- munkaerőhelyzetük ellentmondásos volt, mert a kisgazdaságokban munka-erőfelesleg volt, a nagyokban munkaerőhiány mutatkozott.

Mindezek ellenére elmondható, hogy – és a mezőgazdasági adatok is ezt támasztják alá – 1957-ben az egyéni parasztok gazdálkodási kedve visszatért. A föld ára is jelentősen megnövekedett. Az MSZMP politikája a hatalom megerősödésével 1957. második felében megváltozott. 1958. elején már csökkenni kezd a beruházási hajlam az egyéni gazdaságokban. Az egyéni gazdálkodás perspektívája a parasztság számára egyre inkább megkérdőjeleződött. 1958-ban a deklarált agrárpolitikai dokumentumok egyre erőteljesebben hangsúlyozták a mezőgazdaság átszervezésének a szükségességét. A mezőgazdasággal kapcsolatos állami irányítási eszközök (ár-, adó-, hitel, támogatáspolitikai) is egyértelműen a mezőgazdasági termelőségét támogatták. Az agrárpolitika eszközrendszerében kiemelkedő jelentőségűnek számított az a kormányhatározat, amely 1958. január 1-jén lépett életbe, s amely jogszabály a termelőségüket megkülönböztetett állami támogatásának a rendszerét foglalta egységes szerkezetbe és kisebb-nagyobb módosításokkal 1967-ig volt érvényben.

A mezőgazdaság kollektivizálásának a folytatása az 1950-es évek első felére emlékeztető politikai kampánnyal párosult, s a földhasználati viszonyok gyökeres megváltozása - 1959 eleje és 1961 tavasza között - három periódusban történt.

Első periódus: az 1958. november és 1959. márciusa közötti időszak. Ez időben a szövetkezetekbe vitt mezőgazdasági földterület nagysága meghaladta a kétmillió katasztrális holdat, a szövetkezetbe lépett családok száma kerekén 300 ezerrel, a szövetkezeti tagok száma 340 ezerrel nőtt. A szövetkezeti szektor aránya a mezőgazdasági területben az 1958. decemberi 8,5 %-ról 1959. március 31-ig kerekén 22,5%-ra, a szántóterület esetében pedig 28 %-ra nőtt.

Erre a periódusra jellemző volt, hogy

- a szövetkezetesítés olyan megyékben valósult meg, amelyek a mezőgazdasági termelés szempontjából kedvező adottságú területeknek, gazdaságilag pedig fejlett régióknak számítottak,
- gyakorlatilag csak mezőgazdasági termelőségüket alakultak, számos termelőségüket csoport termelőségüket alakult át. A termelőségüket csoport olyan közös szövetkezeti gazdálkodás, amely nem egyesíti szövetkezeti üzembe a tagok gazdaságát, hanem csak egyes termelési ágakba meghatározott területre (pl. öntözött terület) vagy bizonyos berendezések (traktor, cséplőgép, magtár stb.) közös használatára terjed ki. Ezek lényegében részleges termelőségüket voltak, mert nem a teljes egyéni gazdaságokat, hanem csak egy-egy üzemágot létesítettek.

A második periódus: 1959 novemberétől 1960 márciusáig tartott. Ez időben a szövetkezetekbe bevitt mezőgazdasági földterület 3,5 millió katasztrális hold felett volt, a tagok száma 380 ezerrel növekedett.

A harmadik periódus: 1960 novemberétől 1961 februárjáig tartott, s ezzel egyben a kollektivizálás befejeződött. A szövetkezeti szektor területe mintegy további 2 millió hektárral növekedett.

A mezőgazdasági termelőségüket földhasználati és földtulajdoni viszonyaira a következő tagoltság volt a jellemző:

- az átszervezés befejezésének eredményeként a mezőgazdasági termelőségüket használatába került az ország mezőgazdasági területének mintegy 70 %-a, a szántóterület 75,5 %-a;
- a termelőségüket használatában lévő szántóföldek 86 %-át közösen, nagyüzemi módon, 14 %-át a háztájiban, egyénileg, kisüzemi módon művelték meg;

- a termelőszövetkezeti földhasználatot a kapások részesművelésbe (családi művelésbe) adása jellemezte.

A termelőszövetkezeti használatba került földek tulajdonviszonyai 1961-ben a következő képet mutatják:

- a szövetkezeti használatban lévő földek **78 %-a** bevitt föld, amely föld a tsz-be lépett tagok **magántulajdonában** maradt;

- a tsz-ek használatában lévő földek **22 %-a állami tulajdonú föld**, amelyeket az állam engedett át ingyenes használatra;

A mezőgazdasági szakszövetkezetek és egyéb mezőgazdasági szövetkezetek – a részesedéseiket és teljesítményeiket illetően nem voltak jelentősek az átszervezés után sem. A szőlő- és gyümölcsstermelő **szakszövetkezet, szakcsoportok és hegyközségek** száma 119 volt, 30 ezer taggal és 35 ezer hektár összes területtel. Részesedésük az ország mezőgazdasági területéből 3 % körül alakult. A szakszövetkezetek és egyszerűbb szövetkezetekhez tartozó földek a tagok egyéni tulajdonában voltak, döntő részben egyénileg, kisüzemi módon művelték ezeket a földeket és csak kisebb részben végeztek közös művelést és nagyüzemi termelést.

Az egyéb mezőgazdasági szövetkezetekhez tartoztak a halászati termelőszövetkezetek is. A természetes vizeken és tavakon gazdálkodtak és kevés földet birtokoltak.

Az egyéni gazdálkodás ez időben a mezőgazdasági területnek mintegy a 3 %-án valósult csak meg és mintegy 2 %-ot tettek ki az állami gazdaságok munkásainak és alkalmazottainak illetményföldjei, kisegítő gazdaságai.

A kollektivizálás - mint már említés történt róla - lényegében 1961 végére befejeződött. 1961-62-öt követően a mezőgazdasági szövetkezeti szektorban jelentős földkoncentráció alakult ki a szövetkezetek egyesítése útján. Ez a folyamat az állami gazdaságokban is végbement. Az 1962-től 67-ig terjedő időszakban a termelőszövetkezetek közötti földrendezések, az állami gazdaságokkal való földcserék voltak jellemzőek. Az egyesülések következtében fokozatosan kialakultak a nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas táblaméretű, átfőrtáblázott települések határai és eltűntek „az apró parcellák nyomai”.

4.4. 1.4.4 Módosulás a gazdasági mechanizmusban

Az 1968-ban életbe léptetett gazdaságirányítási reform fő tartalma a mezőgazdaság vonatkozásában az állam és a termelőszövetkezet kapcsolatának a változtatása volt. A reform alapvető lényege az volt, hogy ahhoz, hogy a parasztok érdekelték legyenek a közös gazdaság és a termelés fejlesztésében, előbb alkalmassá kell tenni a termelőszövetkezetet arra, hogy mint szervezet kifejezze és képviselje, továbbá megvalósítsa a tagok kollektív érdekét. Enélkül nem lehet elvárni azt, hogy a gazdaság érdekét hatásosan közvetítse a tagok felé. Az önálló és egyenjogú vállalatszerűen és jövedelemszerűen gazdálkodó termelőszövetkezetekben vélték fellelni azt a szervezeti formát, amely összekötő kapocs lehet az állam képviselte gazdasági érdek és a szövetkezeti tagok egyéni érdeke között. Az állam és a termelőszövetkezet kapcsolatának módosulására a legjelentősebb intézkedések a szövetkezeti jövedelem és felhalmozás növelését célozták, ezeket röviden a következőkben lehet összefoglalni:

a. Felemelték a termelői árakat, 1966-ban mintegy 9 %-kal, 1968 és 1970 között pedig további 10 %-kal. Az áremelés ösztönző hatása a termelésre gyorsan jelentkezett.

b. Törölték a termelőszövetkezetek adósságának nagy részét.

i. Kibővítették a termelőszövetkezetek tevékenységi körét. Az állam lehetővé kívánta tenni, hogy a termelőszövetkezetek felhalmozzanak és saját erőforrásaikra támaszkodva gazdálkodjanak. A reform után a termelőszövetkezetek az alaptevékenységen kívül több irányban hasznosították termelőeszközeiket és munkaerejüket, nem csak a gazdaság és a tagság, hanem a lakosság szükségleteinek kielégítésére is.

a. Kitágították a szövetkezeti tulajdon körét. Létrejött a szövetkezeti földtulajdon. Mint már utalás történt rá, a kollektivizálás Magyarországon a földrendezések és tagosítások végrehajtásával nem okozott változást a földtulajdon formájában. A szövetkezetek használatában lévő föld részben a szövetkezeti tagok korlátozott magántulajdonosa maradt, részben az állam tulajdonosa volt. A kollektivizálás befejezése után növekedett az a földterület – a tagok egy részének kilépése, a faluról való elvándorlás következtében -, amelynek tulajdonosa nem dolgozott a szövetkezetben.

(Donáth: 214-215. oldal, 1977.).

4.5. 1.4.5 A földtulajdon és földhasználat egységének kialakítására irányuló törvényi rendelkezések

Magyarországon a mezőgazdasági termelőszövetkezetek – néhány kivételtől (pl. belterületi építési telek) – eltekintve nem szerezhettek földtulajdont. Mint már említés történt róla, a szövetkezeti gazdaságok által használt földterület

- a szövetkezetbe lépett emberek (családok) által bevitt földekből,
- az állam által a szövetkezetek ingyenes és örökös használatába átadott állami területekből,
- bérelt földekből tevődött össze.

A bevitt földekkel összefüggésben a következőt szükséges kiemelni. A szövetkezet tagja a szövetkezetbe történő belépéskor köteles volt bevinni a saját és házastársa, valamint a vele közös háztartásban élő családtagjai földtulajdonát, továbbá a bármilyen egyéb címen használatában lévő földeket, így többek között a bérelt földet is. Tehát olyan személyeknek is a földjét, akiknek tulajdonosa semmilyen kapcsolatban nem volt korábban a szövetkezettel. A szövetkezetesítést követően egyre többen léptek ki a szövetkezetekből és a faluról való elvándorlás egyre nagyobb méreteket öltött, különösen a fiatalok körében. Ezek az emberek döntő többségében az iparban helyezkedtek el és a városokban telepedtek le. A vázolt elvándorlások következtében az 1960-as évek közepére a mezőgazdasági termelőszövetkezetekből történt kilépések, elhalálozások miatt egyre több olyan földterület volt a szövetkezet használatában, amelynek tulajdonosa nem volt tagja a szövetkezetnek. Megjegyzendő, hogy a földet a szövetkezetből nem is lehetett kivinni. Ezek voltak az ún. kívülálló földtulajdonosok, akik semminemű jogviszonyban nem voltak a szövetkezettel. Szükséges ezt kiemelni azért is, mert ez volt az alapvető oka „A földtulajdon és földhasználat továbbfejlesztéséről szóló **1967. évi IV. törvény**” megalkotásának, **amely végül is létrehozta a közös szövetkezeti földtulajdont.** A törvény a szövetkezeti földtulajdon keletkezésének a forrásait is meghatározta. Így a mezőgazdasági termelőszövetkezeti földtulajdont

- a termelőszövetkezettel tagsági viszonyban nem álló személyek (kivülállók) tulajdonában lévő, de termelőszövetkezeti használatban lévő földek kötelező megváltásával;
- állami tulajdonban lévő földeknek termelőszövetkezeti tulajdonba történő átengedésével;
- földfelajánlások (tsz. tagoktól, házastársuktól, özvegyüktől, örökösöitől, földjáraadékra jogosult idős személyektől stb.) elfogadásával;
- és végül a polgári jog szabályai szerint szerezhettek.

A szövetkezeti földtulajdon deklarált indokai a törvény preambulumban a következők voltak. A szövetkezeti gazdálkodás biztonságához fűződő politikai és gazdasági érdekek. A termelőszövetkezet gazdasági önállóságának megszilárdítása. A használat és a tulajdon egységének fokozatos megteremtése, amely elősegíti a nagyüzemi gazdálkodást.

A kívülállók földjeinek kötelező megváltásáról nem lehet azt mondani, hogy ez általánosan elfogadott, a civilizált világban jogszerűnek és a társadalom által erkölcsösnek ítélt tulajdonszerzési módozat volt. A termelőszövetkezeti tagok és más magánszemélyek földfelajánlását és ennek elfogadását kényszerűségből tették annak idején az érintettek. A megváltási ár jelképes összegét jogszabály állapította meg – a föld aranykorona értékének általában nyolcvanszoros forint összegében (termő szőlőért és gyümölcsösért, valamint erdőért maximum négyszázszoros) – és ezt a nevetséges összeget is **5 év alatt kellett** a termelőszövetkezetnek **kifizetnie**. Megjegyzendő, hogy a törvény végrehajtására kiadott kormányrendelet értelmében **a térítést legfeljebb 25 kataszteri hold területnagyságig és összesen 400 aranykoronáig lehetett fizetni.**

Az előzőekben említett földtörvény hozta létre a személyi földtulajdon intézményét is. A törvény szerint a belterületen és a zártkertben levő terület legfeljebb 1600 n.ölig (5755 m²) minősül személyi tulajdonnak. Ilyen jellegű terület volt továbbá a tanyakörülű föld, azonban csak olyan mértékig lehetett figyelembe venni, amekkora nagyságú földrészlet a tanyához tartozott.

5. 1.5 A földtulajdoni viszonyok 1975 és 1989 között

A 70-es évtized világgazdasági korszakváltást jelentett. Az 1973-as olajár-robbanás komoly kihívások elé állította a nemzetgazdaságokat. A túlélés új feltételeit és a modernizáció kihívásait a magyar gazdaság válasz nélkül hagyta. Az egypártrendszer vezető elitjének hatalmi harcában ugyanis az a konzervatív szárny kerekedett felül, amely a gazdasági növekedés megtorpanásáért és a válság terjedéséért az irányítási mechanizmus reformkísérletét a „piaci szocializmus” híveit okolta. A vezetésnek így sikerült elérnie, hogy a pártállam szakítson az 1968 óta tervezett piacépítéssel és a „fejlett szocializmus” ideológiáját, valamint gazdálkodási gyakorlatát az áru-értékkategóriákat visszaszorító „társadalmisítás” kiterjesztésére az állami tulajdon dominanciájára alapozza. E retrográd politikai fordulat a földviszonyok sorsát több mint egy évtizedre megpecsételte.

A földviszonyok szerves fejlődésének befagyasztása a gazdaság egyéb mozgásfolyamataihoz képest különös hátrányt is jelentett. Az MSZMP XI. kongresszusának programnyilatkozata a földet a tulajdon formájától független nemzeti kincsnek nyilvánította. Erre alapozta azt a követelményt, hogy „...a földnek hasznosítása feleljen meg a társadalom, a dolgozó közösségek, az állampolgárok egyetemes érdekeinek”. E cél érdekében „kezdetben korlátozni, később meg kell szüntetni az állami tulajdonban lévő földek eladását, helyette be kell vezetni a közösségek és a magánszemélyek részére meghatározott időre szóló bérbe, illetve használatba adását”. E diktátum a szövetkezetek használatában levő földalapra, az oszthatatlan szövetkezeti tulajdonná való fokozatos átalakítást és e földek forgalmának befagyasztását írja elő. A földforgalom befagyasztása a következő intézményekre épült:

- az állami és a szövetkezeti földtulajdon magán, illetve személyi tulajdonba való átruházása tilos;
- a termelőszövetkezetek használatába lévő állami föld nem kerülhet tsz. tulajdonába, arra a szövetkezetet csak használati jogcím illeti meg;
- a szövetkezet és az állami tulajdonban (tanácsi kezelésben) levő, nagyüzemileg nem hasznosítható földeket nem lehet állampolgárok részére eladni, hanem azokat csak tartós használatba vehetik;
- a szövetkezetek használatában lévő belterületi földet csak az állam javára lehet megváltani,
- belterületi föld – akár szövetkezeti tag tulajdonos esetén is – csak az állam tulajdonába ajánlható fel;
- zártkertben a vételi és az elővásárlási jog csak az állam javára gyakorolható;
- a mezőgazdasági termelőszövetkezet a tulajdonában lévő földjét csak szocialista szervezetnek adhatta el, az eladás és a földcsere tilalom saját tagjával szemben is fennállt: külterületi és zártkerti földjét művelés céljára, belterületi földjét lakóház építésre kizárólag csak a tagjának adhatja tartós használatba;
- a mezőgazdasági szakszövetkezet tag gazdaságához tartozó közös érdekeltségi földet – a személyi tulajdonú föld kivételével – állampolgár részére sem eladni, sem ajándékozni, sem vele elcserélni nem lehetett.

A tartós földhasználat intézmény megbukott, olyannyira, hogy már a földről szóló 1987. évi I. törvény hatályon kívül helyezte.

Az 1980-as évek vége felé felgyorsult a politikai és gazdasági élet. 1989-ben a föld és a szövetkezeti törvény piacgazdasági indíttatású módosítása következtében (1989. évi XIX. és XX. törvény) az állampolgári föld tulajdonszerzés, az állami és a szövetkezeti tulajdonban levő forgalma elől – néhány kivételtől eltekintve – minden akadály lebontásra került. Az akadályok elhárításával megteremtődtek a feltételei a földpiacnak, s ezáltal több évtizedes társadalmi igény került kielégítésre. A földtulajdonlás szempontjából megteremtődtek azok a feltételek, s ezáltal meg volt a lehetőség arra, hogy állami beavatkozástól mentesen megfelelő termelési szerkezet alakuljon ki az agrárgazdaságban. A szabad földpiac folytán lehetővé vált a föld valódi értékének kialakulása. A magánföldtulajdon intézménye „egyenrangúvá vált” az akkor még minden tekintetben „uralkodónak” tekinthető társadalmi tulajdonnal (állami és szövetkezeti, ez utóbbi a későbbiek folyamán megszűnt). Ugyancsak megszűnt a régóta vitatott s az előzőekben tárgyalt megváltás intézménye. Mindezek – és az itt nem tárgyalt – jogszabályok alapozták meg az 1990-es években végrehajtott tulajdoni reformot.

6. 1.6 Összefoglalás

Az előzőekben részletezett modul a történelmi ismeretekre alapozva foglalta össze a XX. század Magyarországnak agrárpolitikai eseményeit, különös tekintettel a II. világháborút követő időszakra. Egyúttal a modul annak a kíváncsornak is eleget kíván tenni, hogy a jelenkor földtulajdoni, földhasználati kérdéseinek

gyökereire rávilágosítson és magyarázatot adjon, s egyben a következő fejezetek alapvetésül szolgáljon. Itt kerülnek bemutatásra a mezőgazdaság nagyüzemei, amelyekre az agrártermelés több mint negyven éven keresztül épült, s amelyeket elsősorban a gazdálkodási területük, a földtulajdon viszonyaikon keresztül vizsgálunk.

Önellenőrző kérdések:

Milyen indokok tették szükségessé Magyarországon az 1945 évi földreformot? (6-7. oldal)

A földreform végrehajtásához milyen módon vették igénybe a területeket? (8-9. oldal)

Kik kaphattak földet a reform során? (10-11. oldal)

Milyen ismérvek voltak jellemzőek a kollektivizálás első szakaszára? (16-18. oldal)

Milyen hatással volt az 1956-os forradalom a mezőgazdasági termelősövetkezetekre? (18-19. oldal)

Mit kell érteni a kollektivizálás második szakasza alatt? (20-22. oldal)

Az 1960-as években bevezetett gazdasági mechanizmus milyen változásokat eredményezett a mezőgazdaságban? (23. oldal)

Hogyan jöhetett létre szövetkezeti földtulajdon? (24-25. oldal)

Az állami földek hasznosítása hogyan történt 1950-1990 között? (20-27. oldal)

Irodalomjegyzék

Gyenis J.: *A földtulajdon és a mezőgazdasági struktúra átalakítása*. 82. old. – 108. old.; 125. old. – 138. old., Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 1990

Donáth F.: *Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakítása 1945-1975*. 15. old. – 28. old.; 38. old. – 45. old.; 56. old. - 70. old.; 98. old. – 99. old.; 125. old. – 127. old.; 129. old.; 144. old. – 148. old.; 156. old. – 158. old.; 208. old. – 216. old. Akadémia Kiadó, Budapest, 1977

Fenyő Gy.: *Kiegészítő a földtörvény és a termelősövetkezeti törvény alkalmazásához*. MŰSZI Rt. 1990

Tanka E.: *A földtulajdon és a mezőgazdasági struktúra átalakításai*. 143. old. – 152. old. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 1990